

Kaszëbjj, Lemkòvje, Szlõzôcë, Vëlemòvjanje

Etnjicznô mjészëzna – definicijné wuvôgji

Helena Duć-Fajfer

Ta przëjimnjâtô v pòlskijm wustavòdòvstvjë definicjô nõrodné/etnjiczné³ mjészëznë nje wobjimô te nõvažnjészëgò kriterium stëchanjô ti kategòrëji, co tim je – jak zgòdno przësvjòdczajô znajarze mjészëznové problematikji – pòłożenjë **vedle vjikszosce**. Mjészëzna bò je mjészëznô, kjëj nje woprzestòvò bëc dzëlã całotë ë **zajimô v nji pòdpòrzòdkòvónô pòzicjô**. Pòdpòrzòdkòvanjë woznòczò felënk pòtné vłòsnofrijnosce v stanovjenjim pravòv, jakjë wobrzeszajô całé spòle. Në prava (v tim przipòdkú prava vszëtkjich wobëvatelòv RP) sò fòrmùtovóné zgòdno z kùlturnëmi vòrtnotami domjinëjòcë/vjikszoscové grëpë. V wobliczim tegò je zrozmjaté, żëbë mjészëznë mjałë mjec apartné kùlturné prava, co v jakims stãpienjù vëròvnëjò jejich njeròvnò, v przëròvnanjim do drëgich wobëvatelòv, pravno pòzicjô. Etnjiczné mjészëznë apartnjô sã bò wosòbnò kùlturò ë tradicjô (etnjicznosc to je kòmunikòvanjë kùlturnëch ròżnjic v relacëjach mjëdzë persònamì a grëpami). Temù np. pòlskji jãzëk, pravno wukòstituovóni jakò wurzãdovì jãzëk, nje je dlò dosc vjelgjęgò dzëla mjészëznòv wotczëstim jãzëkã. Dlòte cobë vëròvnac prava vszëtkjich wobëvatelòv nõlëznjicë mjészëznòv bë mjelë mjec mòżnosc wużëvac svòjich wotczëstëch jãzëków téż v pùblicznim rëmje, co bë pòdnjesło jich spòlevi sztatës, ë mjec nõrzãdłã do jich wochronë ë rozvjicò analogiczné do tëch, jakjich mòże wużëvac domjinëjòci jãzëk.

Timczasã zdefjinjovanjë v pòlskijch pravnych dokùmantach etnjiczné mjészëznë jakò grëpë wobëvatelòv, jakò „je mjë lëczëbnô jak zawostałi dzël lëdztva Rzeczëpòspòlitë Pòlskjë”, je njé blòs njezgòdné z pasovnim rozmjenjim te pòmjenjô, ale téż tendencijno

³ Definicjô bëła sfòrmùtovónô v *Ustawie z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* ë zgòdno z njô sò fòrmùtovóné jinszë pravné dokùmantë tikajòcë sã mjészëznòv v RP.

kjerje mészlenjé wo mjészéznověch pravach. Lěczba nje defjinuje mjészézně, bò sò znóné całotě (państwa, spòła), v jakich mjészé grěpě majō vjiksoscovō/domjinějōcō pòzicějō, np. v kòlonjalnėch sistemach abò v wukładze chłopji – bjałkji. Nódto przē zaaccentowanjim wplėvū lěczbē mjészéznové prava sã vėdōvajō njē vėróvnanjim nje-róvnosce, jakō vėchōdō z pòdpòrzōdkōvanjō, le przėvjilejā. Temū na felėnk mjészéznovėch pravōv czāsto sã nje zdrzi jak na fōrmā diskrimjinacėjē, bò jeżlē mjészō grėpa, to tēż mjészé prava.

Wosoblėve trzjmjōcē mjészézně v lėckach je to drėgjē wod szesc kriteriōv vskōzōnėch v wustavje wo mjészéznach, jakjē v gromadze mūszi spōtnijc grėpa pòlskich wobėvatelōv, cobē bėlē wuznōni za nōrodnō/etnijnō mjészéznā: „znacōco sã apartniji wod drėgjich wobėvatelōv jāzėkā, kùlturō abò tradicėjō”. Jeżlē drėgjē kriteria – zgōdno z dopjėrze przėjimnjātim europejskim sztandardā prava wo samōdefjinovanjim – rzekō, że mjészéznā: „dōżi do wotrzymanjō svōjėgō jāzėka, kùlturē abò tradicėjē” (3. kriterium) ē „mō pōczēcē włōsnē historicznē nōrodnē pōspólnotē ē je nastavjonō na vėrażanjē jē ē wochronā” (4. kriterium), to v tim kriterium nje przėznōvō sã sami mjészéznje prava do czēcō ē defjinovanjō té rōznjice. Ta je vskōzōnō jakō eszczisz wobjektivnē kriterium, a pò prōvdze wuznanjovē, bò wō tim, czē rōznjica je znacōcō chtos mūszi zadecidovac. Jak sã pōkazēje, nje decidēje sama mjészéznā, le pòliticē, chtėrni sã pòdsztėcovjō wopjinami rozmajitėch ekspertōv.

Je vōrt tēż dac bōczenjē na ōrt mészlenjō, chtėren sã pōkazēje v 5. kriterium: „jē przōdkōvje majō mjeszkónē na dzisdnjovim teritorium Rzeczėpōspòlitē Pòlskjē nōmjē 100 lat”. To vskōzanjē na czas nōmjē sta lat (kòle trzech generacij) mōże bēc prziczcēnō pōzitivnē refleksėjē, że mjészézně sō „jinszim bėnovim”, zjintegrovōnim z pòlskō kùlturō ē majōcim svōj vktōd v njā. V tim samim czasū wodnōszanjē sã do „dzisdnjovėgō teritorium”, chtėrno doch nje egzistėrēje wod sta lat, le wod njepōłnėch wosmėdzesōt, vskazēje na miticznē, ahistoricznē rozmjenjē granc RP. Efektā sō mnogjē decizēje, jakjē jidō przėk mjészéznovi pamjāci; mō tēż wpliv na vzėranjē na mjészézně jak na przėbėczōv v Pòlsce, chtėrni przėszlē z jakjėgōs bútnovėgō kraju ē trzimanjē jich za „gōsca”, chtėren sã mōże „pōrajic do svōjėgō kraju”, jeżlē mū sã co nje vjidzi.

V sami defjinicėjī, jakō je wuživōnō v pòlskich pravnėch dokùmantach to dō sfòrmùłovanja, chtėrnē vėmijajō dėrżėnj pōjmjenjō „mjészéznā” ē kwestionējō pōtnē pravō wobėvatelōv do samōdefjinovanjō. Mōgō mjec wpliv na felėnk svjadómōsce diskrimjinacėjē mjészéznōv v samėch mjészéznovėch spòlach, jak tēż v domjinějōcim spòlū.

Kaszėbji

Maciej Bandur (Macėj Bańdur)

Kaszėbji to je autochtonijicznē lėdztvō, co mjeszkō na pòrėnkōvim krajū Vjelgjėgō Mōrza, jakjē tradicijnō wuživō kaszėbskjėgō jāzėka, chtėren slėchō zōpadnostovjańskim

jăzêkóm. Kaszëbjji sô pòtómkami Słowjón, co zasedlëlë Pòmòrskô kòle 6. stolecò n.e., co do tëch v pòzdnjészich stalcach dopartăczëtë wałë wosadnjictwa m. dr. staroprëskjégò, saksońskjégò, frizijskjégò, njemjeckjégò ë, wod 1. pòłovjice 20. stolecò, pòlskjégò.

Teritorium zamjeszkónë wod Kaszëbów bëło historiczno kjile razi vjiksze jak dzisôdnja. Nje je ale letkò wëznaczeć jegò zòpadnô grańcã. Przëjimajôcë *stricte* jăzêkòvé kriteria, pò rozpadze prastovjańskjé jednotë, kaszëbskji jăzëk wëkazovôł včasné jinovacjë pòspòlnë z pòłabskjm jăzêkã, wuživónim do 1. pòłovjice 18. stolecò na terenach dzisészich nordóstovëch Njemc. Pravje z njim kaszëbskji pòkazëje nòblëszsô krevnosc; wëznaczenjë akuròtnë grańce mjedzë tima jăzêkama je ale trùdnë, tak przez rzòdkjë pòsvjòdczenja v pjisónëch zdrojach, jak téż njewostrë grańce dialektalnégò kontinuum. Wostróžno je mòžno przëjic, że kaszëbskji jăzëk sã pòcigòł do wokòlstva Kòłobrzega, Łobzò ë Dravska. Z terenami Zòpadné Pòmòrskjé je zdrzeszoni téż etnonjim Kaszëbë/ Kaszëbjji, chtëren ten pjerszi rôz bët zanótërovóni v búlli Grégòra IX z 1238 r.; pòmòrskji ksòżã Bògùstòv I mò v nji titel ksòżëca Kaszëb. Państvòvòtvòrczé procese wobjimajôcë Kaszëbë ve strzédnëch stalcach doprowadzëtë do wusztòłtovanjô sã czasovò samòstójnëch pòmòrskjich ksăžtvòv pòd rzòdama dvùch mòlovëch dinastij: Sobjestavjicòv v Óstovi Pòmòrsce ë Grifjitòv v Zòpadni Pòmòrsce. Óstovòpòmòrskjé ksăžtvò vëgastò v 1294 r. pòspòle ze smjercò te slédnégò princa Mscëwoja II, a Pòmòrëńskjé Ksăžtvò zgjinãło z kart svjata v 1637 roce.

Pòmòrskò państvòvòsc mja vjelgji vpliv njé le na sztòłtovanjë sã nòrodnë narracjë kaszëbskjé jinteligencjë pòrà stalcòv pòzdnjë, ale téż na religijni landszaft Kaszëb. Przëjimnjenjë przez pòmòrëńskjich ksòżãt protestantismù jakò państvòvé religijé v 1534 r. przënjestò pjerszé tłomaczenja na kaszëbskji jăzëk religijnëch tekstòv, jakjë bëłë skjerovónë do lëterskijich Kaszëbów ze stòłpskjé a bëtovskò-lăbòrskjé zemje. Jednak pò drëgji stronje grańce, v Krolevskijich Prësach, vjikszość Kaszëbów wosta katolëckò. Wëznanjé pòkòza so mjec dosc vjelgji vpliv na sztòłtovanjë sã samòjidentifikacjë, a na wostatk nòrodnégò pòczëcò Kaszëbów. Z czasã bò lëterstvò bëło jidentifikòvónë z „njemjeckò vjarò”, a katolëctvò z „pòlskò vjarò”, tak co dlò vjele Kaszëbów to pravje wëznanjé, a njé etnjicznë pòchòdanjë czë jăzëk, mjało decidëjôci vpliv na samòjidentifikacjë. Zjidentifikòvanjë katolëctva z pòlskòscò vptëńã na sztòłtovanjë sã nòrodnëch nastavenjòv ë na reakcëji na kùlturkamp v 19. stalcim, stvòrzëło dobrë varënkji dlò propòlskijich aktivjistòv, agitatoròv ë ksăžëznë. Jinszò doba bëła mjedzë pòmòrëńskjimi lëterskijimi Kaszëbami. Kaszëbskji etnograf Otto Knoop, pòchòdajôci wod Stòłpska, pjisòł v 19. stalcú: „Më ze Slédné Pòmòrskjé zvjemë Kaszëbami jedúrno lëterskijich mjeszkańcòv stòłpskjégò a lăbòrskjégò krézú słovjańskjégò pòchòdanjô; katolëckijich Słowjón z bëtovskjégò krézú a Zòpadnëch Prës nazëvómë „Pòlòszkami”, bò pò pròvdze ti nji majò jú prava sã zvac Kaszëbami. Z czasã tak wostalë spòlonizovóni, że sã nje apartnjô vnetka njiczim wod pròvdzëvëch Pòlòchów”⁴.

⁴ O. Knopp, *Legends pomorskie* (Gdynia: Region, 2009), s.12.

Dopjérze v czasú Zimkù Lédóv panslavjisticzné wudbě pchnătě rodzŏcŏ sã kaszĚbskŏ jinteligencjĕ do wodszmĕrgnjenjŏ samŏidentifikacjĕ przez prizmat vĕznanjŏ ě do wopjarcŏ definicjĕ kaszĚbskjĕgŏ nŏrodú na słovjaństvie a jãzĕkú. Tvŏrzĕcĕlã kaszĚbskjĕ nŏrodné deje bĕt dochtŏr, pjsiŏrz a etnograf Floriŏn Cenŏva (1817-1881), a kontinuatorami jegŏ dbĕ bĕlĕ kaszĚbskji aktivjiscĕ nŏslĕdnĕch generacij, m. dr. Aleksãder Majkŏvskji (1876-1938) abŏ, v II RP, Zrzeszińce (zvŏni tak wod pjsim-jenja „Zrzesz KaszĚbskŏ”) takji jak Jŏn Rŏmpskji (1913-1969), Jŏn Trepiczik (1907-1989) a Aleksãder Labùda (1902-1981). Ti slĕdni, czãsto brevjiter kriticzni procĕm pŏlskjĕgŏ rzŏdú, v svŏji pùbliciticzni robŏce mjelĕ do wuczinkù z cenzurŏ, kŏnfiskatŏ nakładŏv pjsimjenja a navetka arasztovanjami.

Cenŏvŏvĕ vĕstŏpijenja sã pŏtkalĕ z kritikŏ pŏlonocentriczno nastavjonĕch aktiv-istŏv, v tim Jarosza Derdovskjĕgŏ (1852-1902); z pŏzdnjĕszĕmi Zrzeszińcami pŏlemji-zovalĕ Frãc Sãdzĕckji (1882-1957) ě pùbliciscĕ zgromadzŏni vkŏt mjedzĕwojnĕgŏ pj-ismjenja „Klĕka”. Vĕsztŏtĕcnĕj sã mjedzĕ kaszĚbskŏ jinteligencjĕ apartnosce v spravje nŏrodné jidentifikacjĕ doprowadzĕto do wutvŏrzenjŏ dvùch rŏvnoległĕch narracij wo pŏczĕcim ě jãzĕkú, jakjĕ za Kŏżĕczkŏvskŏ⁵ je mŏžno nazvac kaszĚbŏcentricznŏ a pŏlonocentricznŏ. Wo całi ten czas domŏcŏ jinteligencjĕ mŏszĕła tĕż kŏnkùrovac wo vpliv na svŏj lúd z njemjeckjim ě pŏlskjm sistemã edukacjĕ, z katolĕckŏ ksãżĕznŏ, v dzĕlú napłĕnjătŏ, a tĕż z pŏlskŏ ě njemjeckŏ prasŏ.

Pŏ II svjatŏvi wojnje novŏ pŏliticznŏ jistnosc pŏstavjãła przed Kaszĕbami novĕ vĕzvanja. Nacionalisticznŏ ě wunifŏrmjisticznŏ lĕnjŏ vładzŏv PRL sprovadzĕła Kaszĕbŏv do pŏlskjĕ etnograficznĕ grĕpĕ ze svŏjim folklorã ě gŏdkŏ, jednak njeżĕcz-no sã wodnŏsza do dŏżenjŏv do jãzĕkŏvĕ ě kùlturovĕ emancipacjĕ. Pŏdezdrzenja vładzŏv procĕm Kaszĕbŏv doprowadzĕłĕ do te, że dopjérze v 1956 r. pŏvsta ta pjerszŏ pŏwojnŏ kùlturno-spŏlevŏ worganizacjĕ, *Zrzeszenie Kaszubskie*. To sã ale stało przĕ blĕzkji vespŏtrobŏce z vładzŏ ě njĕ bez wudzĕlú szpecialnĕch słůżeb. Aktivnŏ v ZK starszŏ generacjĕ Zrzeszińcŏv bĕła znŏjma marginalizŏvŏnŏ. V 1964 r. *Zrzeszenie Kaszubskie* pŏ sparłãczenjim ze *Zrzeszeniã Kociewskim* sã mjenjĕło v Kaszĕbskŏ-Pŏmŏrskjĕ Zrzeszenjĕ, jakjĕ do dzisŏ funkcjonĕrĕje jakŏ ta nŏvjiksŏ vedle nŏleżnjikŏv spŏlevŏ-kùlturnŏ worganizacjĕ na Kaszĕbach ě v Pŏmŏrsce.

Pŏvszechnŏ diskriminacjĕ kaszĚbskjĕgŏ jãzĕka v sistemje edukacjĕ v czasach PRL bĕła jednŏ wod vŏznĕch prziczin przervanjŏ mjedzĕgeneracijĕgŏ przekazú. Szanse na vprovadenjĕ kaszĕbjiznĕ do szkŏł sã pŏjavjĕłĕ jaż pŏ 1989 r. Jú v 1991 r. sã zacã wuczba kaszĚbskjĕgŏ v szkŏle na Głŏdnjicĕ, jednak przełŏmjenjim v ti spravje bĕt dopjérze wustŏv z 2005 r. wo nŏrodnĕch a etnjicznĕch mjeszĕznach a wo rejonalnim jãzĕkú, jakji wumŏżnjĕł financovanjĕ kaszĚbskjĕ edukacjĕ z bŭdzĕtú państva. Dzisŏdnja przez 20 tĕsŏci wuczniŏv na Kaszĕbach sã wuczi kaszĚbskjĕgŏ jakŏ cĕzĕgŏ jãzĕka, a ve dvùch privatnĕch jimersijnĕch szkŏłach je wuczŏni jakŏ wotczĕsti jãzĕk

⁵ A. Kożyczkowska, *Kaszubszczyzna: Pedagogicznie o języku i tożsamości* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019), s.11.

ë je jãzëkã wuczbë njejednëch drëgijch przibjorów. Wod 2013 r. na Gdúńskim Wuniwersitece to dô kjerënk kaszëbskô etnofilologijô. Chòcô to sô blós licenciackjé sztudia, pòmôgajô wësztôlcëc novô generacjô kaszëbskich szkólnëch, gazëtnjików ë robôtnjików jïnstytucij kùlturë.

Nové edukacijné mòznosce pòmôgajô nabëc jãzëkòvé kompetencjé novim brëkòwnjikóm jãzëka, chtërni gò nje vënjeslë z famijilijnégò strzodovjiszcza abò vënjeslë v njepòłnim stãpienjù. V wostatnëch dekadach je téz vjidzec wożëvjenjé na vëdòvnjicizim rénkù, tak kjéj jidze wo kaszëbskòjãzëkòvô lëteraturã, jak téz tã kaszëbò-ë pòmòrzoznavczô pò-pòlskù ë pò-mjeckù. Rosce téz lëczba tłomaczenjów svjatové lëteraturë na kaszëbskij jãzëk.

Sistemòvé przemjanë doprowadzëtë do wożëvjenjô sã téz kaszëbòcentricznëch strzodovjiszczy, czegò rezultatã bëło pòvstanjé pjismjón „Tatczëzna” ë „Òdroda”. V 2011 r. bëła wugruńtovónô worganizacjô Kaszëbskô Jednota, jakô pòstulëje wuznanjé Kaszëbów za etnjicznô mjészëznã ë v spravach samòjidentifikacijné pòlitikji je v wopòziciji do lënjé zarzòdù Kaszëbskò-Pòmòrskjégò Zrzeszenjô. Tak wobjedvje narracjé wo samòjidentifikaciji a jãzëkù, jakjé sigajô 19. stolecô, dërch sô živ ë majô wodnjesenjë v dzisészich nastavjenjach Kaszëbów, njejednoznacznëch ë rozmajitëch.

Lemkòvje

Anna Maślana

Lemkòvje sô etnjicznô mjészëznô, co wod strzédnëch stoleców mjeszkô na zemjach zvónëch Lemkòvjiznô, to znaczi na terenach Njiskjégò Beskidù ë óstovim dzélù Sòdec-kjégò Beskidù. Na zemjach przódków, ë mòcno z njimi zdrzeszoni, rozvijalë wob staleca svòjã kùlturã, pjastovelë jãzëk ë sztòftovalë etnjicznë pòczëcé. Tradicijno sã zajimalë prëvažnje gbúrzenjim ë zvjérzãt trzimanjim, a téz rzëmjàsłã – produkcejô drëvjanëch vòróv (np. kùchennëch pòrzòdków abò gòntów), kamjannëch (m.dr. vjérzków do stołów, mùńskijch kamjenji ë žaren), a téz robjenjim smarë ë dzekcù, drótovanjim a statków wupròvjanjim. Bëlë svjòdkami ë wuczãstnikami vjele historicznëch zdarzenjów, rónvak to tã ze 40. lat 20. stolecô mjenjitë njé do wodvòrcenjô žëcé jejich spòla.

Pò drëgji svjatovi wojnje pòlskjé kòmunisticznë vladze vësedlëtë Lemków mjeszkajòcëch na terenach pòwojnnë Pòlskjé z jich wotczëznë. V latach 1944-1946 vjelgji dzél lemківskjégò lëdztva (gòdò sã, że to mògło bëc 65-70% pòpùlacjé) bël prësedloni na radzëckô Wukrajinã, a v 1947 r. kòle 30-35 tës. Lemków bëlë vësedloni wob akcejô „Wisła” na zòpadnë ë nordové zemje Pòlskjé. Ë chòcô historëjô Lemków je bògatô v tragicznëch zdarzenja – jù na zaczątkù I svjatové wojnë sã wodbivãtë masové arasztovanja ë prësladovanja nòlëznjików lemківskjégò spòla, vjele wod njich bëło trzimónëch v koncentracijnim lògrze v Talerhofje, gdze wumjéralë abò gúbijilë zdrovjé wod przemòce ë lëchich varënków žëcé – to pravje akcejô „Wisła” je wuznòvónô za

wosoblĕvje tragicznŏ v rezultace. V czasŏ tĕ woperacĕjĕ vjele Lemkŏv bĕlĕ trzimŏni v wugruŃtovŏnim pŏ II swjatovi wojnje lŏgrze prŏce v Javŏrznje, gdze dzĕl wod njich bĕt zabjiti abŏ wumjar wod fjiicznych a psychicznych tortur, njedŏzĕvjenjŏ ě lĕchich higienicznĕch varĕnkŏv. Przetranspŏrtovŏni v cāzkjich varĕnkach na tzv. wodzwĕskŏnĕ zemje Lemkŏvje sā nalezlĕ v czĕsto njeznŏnim strzodovjiszczŏ kulturovim, spŏlevim ě nŏtĕrnim. Z trŭdna kŏmŭ sā daŭto vrocĕc do svŏjĕ wotczĕznĕ.

Vĕsedlenja doprowadzĕtĕ do zgŭbjenjŏ majŏtkŭ, zĕm przŏdkŏv, lasŏv ě do caŏlvnĕgŏ roznĕkanjŏ Lemkŏv, do zervanjŏ jednotĕ ě relacij v grĕpje a do wostabjenjŏ mjedzĕgeneracijnĕgŏ kulturnĕgŏ przekazŭ. Nŏslĕdnĕ kjile dekadŏv to je czas fŏrmalnĕ „njeegzistencĕjĕ” Lemkŏv, kjĕj bĕlĕ vĕstavjoni na vjele fŏrmŏv diskrimjinacĕjĕ, v tim na przĕmŭszovŏ kulturnŏ asimilacĕjŏ. Władze PRL jich trzimajtĕ za nŏleznjikŏv wukrajiŃskjĕgŏ nŏrodŭ ě nje wuznŏvatĕ jich etnjicznĕ apartnosce. Dopjĕrze v czasach sistemŏvĕ transfŏrmacĕjĕ 80. lat 20. stalecŏ zŏs sā pŏjavjita mŏžnosc wugruŃtovanjŏ njezanŏleznĕch lemkovskjich worganizacij ě wofjcialnĕgŏ dzejanjŏ dlŏ wotrzymanjŏ ě rozvjicŏ rodnĕ kulturĕ ě jāzĕka (v 1989 r. v Legnjici bĕla zarejistrovŏnŏ ta pjerszŏ pŏ II swjatovi wojnje lemkovskŏ worganizacĕjŏ – Ferejn Lemkŏv [Stowarzyszenie Lemkŏw]).

Vedle Nŏrodnĕ Pŏvszechnĕ Spjiskji Lĕdztva a Mjeszkanjŏv z 2011 r. kŏle 10 tĕs. pŏlskjich wobĕvatelŏv zadeklarovalĕ, ŭe sfĕchajŏ lemkovskji mjĕszĕznje. Lemkŏvje ě jich jāzĕk, chtĕren nŏleži grĕpje pŏrĕnkŏvŏstovjaŃskjich jāzĕkŏv, sŏ dopjĕrze chronjoni kjile prawnĕmi aktami, m. dr. to *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, wustŏv, jakji wofjcialno wuznŏvŏ Lemkŏv za etnjicznŏ mjĕszĕznā. Przez tĕ prawnĕ regulacĕje je mŏžno realizovac vjele zadanjŏv ě projektŏv, chtĕrnĕ majŏ za cĕl wochronā, wotrzymanĕ ě rozvjicĕ kulturnĕgŏ pŏczĕcŏ, np. edukacijnĕ dzejanja, vĕdŏvnjictvŏ, rozkŏscĕrzanĕ ě pŏdsztĕcovanjĕ wutvŏrbĕ lemkovskjich wutvŏrcŏv, wotrzymanĕ samŏjidentifikacĕjĕ ě tradicĕjĕ abŏ dokŭmentacĕjŏ jāzĕka a kulturĕ.

Wopjisŏnĕ historicznĕ vĕdarzenja ě jejich kŏnsekvencĕje mjaŭtĕ pŏvŏžni vpliv na vjitalnosc jāzĕka Lemkŏv, wograŃczĕtĕ jegŏ wuŭivk ě wostabjitĕ mjedzĕgeneracijni przekŏz, temŭ dzisŏ nen jāzĕk je klasifikŏvŏni jakŏ zagrožoni. V slĕdnĕch latach bĕtĕ pŏdjimŏnĕ mnŏgĕ dzejanja, cobĕ jen wotrĕmac ě revjitalizovac. Dzisŏdnja lemkovskji jāzĕk je wuczoni v szkŏlach jakŏ wotczĕsti jāzĕk dlŏ Lemkŏv jakŏ dodŏvkŏvi przibjŏr. V latach 2001-2017, v gromadze z lĕteraturŏ, historĕjŏ ě kulturŏ Lemkŏv, bĕt tĕż wuczoni na Pedagogicznim Wuniversitece v Krakŏvje na szpecialnosci rŭskŏ fjiologijŏ z rŭsiŃskŏ-lemkovskjim jāzĕkā. To bĕtĕ jedŭrnĕ fjiologicznĕ sztudia z mjĕszĕznovim profilā na ten ŏrt, jakĕj rĕchtovatĕ m. dr. do robŏtĕ z jāzĕkā ě v jāzĕkŭ lemkovskjim. Vjele absolventŏv tĕ szpecialnosce robjŏ dzisŏ za szkŏlnĕch lemkovskjĕgŏ jāzĕka, badĕrŏv jāzĕka, lĕteraturĕ, rodnĕ kulturĕ, tŏmŏczŏv abŏ redaktorŏv pŭblikacij ě lemkovskjich mediŏv.

Mjedzĕ vĕdŏvnjiczĕmi dzejanjami v lemkovskjim jāzĕkŭ je mŏžno vĕmjonovac m. dr.: dwamjesācznjik „Besida” („Бесіда”), „Lemkovskji Rocznjik” („Лемківський Річник”), wuczajtĕ pjismjono „Rocznjik Rŭskjĕ Bŭrsĕ” („Річник Руской Бурсы”), sŏ vĕdŏvŏnĕ

tłomaczenja svjatové lëteraturë: *Môli princ* (Малий Принц) ë *Miedzwiôdk Pùfôtłk* (Вини Пы) – pùblikacëje do dzeci, antologije, vspòmjinke abò pùblicisticznë tekstë. V 2019 r. bët vëdóni dvatomòvi *Kòntekstualni słovôrz lemkòvskjëgò jãzëka* (Контекстуальный словарь лемківського языка). Ferejn „Ruska Bursa” v Gòrlëcach vëdòvò dvajãzëkòvò serëjò „Biblotëka Lemkòvskjë Klasiki” („Бібліотека Лемківської Клясики”), to je kanón lemkòvskjë lëteraturë v woriginale ë przekładze na dzisdnjovi lemkòvskji jãzëk. V 2018 r., jakò dzejanjé dlò wochronë a promòcëjé jãzëka a kùlturë, „Ruska Bursa” vëda pòspòle z Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego *Cvjiczenja do wuczbë lemkòvskjëgò jãzëka* (Робочий зошит до лемківського языка), a v 2020 r. dlò tëch nômtòdszëch ë zaczinajòcëch wuczbã lemkòvskjëgò *Pòvjòstkji na kòzden dzél rokù* (Приповідки на каждую пору року).

Pòdsztëcovanjémù kùlturnégò pòczëcò lemkòvskjë mjeszëznë ë wutvòrbë je przedstòvcòv slùžò též mnogié kùlturnë vëdarzenja, np. Lemkòvskò Vatra v Cëžënje worganizovónò v Mjichałovje, Pòtkanja Trzech Generacij z Lemkòvskò Kùlturò (Przemkòvò), Mjedzënòrodné Biennale Lemkòvskjë/Rúsińskjë Kùlturë (Krënjica) abò Lemkòvskò Wutvòrczò Jesénj (rozmajité mòle na terenje Lemkòvjiznë). V Gładëszovje to dô Lemkòvskò Edukacijò Kòplã, v jakji sò realizovóné témòvé varkòvnje tradicëjé ë edukacijné zajmë do dzeci ë młodëch. Przitomnosc lemkòvskjëgò jãzëka v pùbliczni sferze je jednak njevjelgò. Przez dbã nôležnjikòv Ferejnù Lemkòvskjë Młòdzé „Czuha” v Pòlsce dzevjińc lemkòvskjih vsi mò dëbeltjãzëkòvé (pòlskò-lemkòvskjë) tòfle z jejich mjonami. Wod 2011 rokù to dô radio LEM.fm, chtërno emjitëje programë v lemkòvskim jãzëkù, též na žëvò. Na zacòtkù bëto przëstãpné blòs v jinternetovim rëmje, dopjërze nadòvò též na czãstotach 106,6 MHz z Gòrlëcòv ë 103,8 MHz z Pòlkòvjic v Njiznim Szłòskù; redakcëjò radia provadzi též jinfòmacijni pòrtal v lemkòvskim jãzëkù www.lem.fm. Nòležnjicë lemkòvskjëgò spòla, mjedzë njimi též pòdszëkòcze jãzëka, kùlturë, historëjé ë lëteraturë, ju wod kjile lat robjò mët z wuczałëmi Warszawskjëgò Wuniwersitetù, majò svòj dzél v rozmajitëch projektach, jakjich cél to m. dr. revjitalizacëjò zagrožònëch jãzëkòv, v tim lemkòvskjëgò.

SzłŹŏcĕ

Rafał Rzepka

Na pitanjé kògùm sò SzłŹŏcĕ je mòžno dac kjile wòdpòvjesci zanòlëžno wod te, nó co më chcemë dac bòczenjé. V tim nôprostszim rozmjenjim to je mjono na mjeszkańckji a mjeszkańcòv Szłòska – bez defjinjovanjò jejich nòrodné abò etnjicznë javernotë. Ježlë më sã przëzdrzimë na dzisdnjovi administracijni pòdzél (wodervóni wod realnëch kùlturno-etnjicznëch varënkòv tj. bez vzëcò pòd wuvògã historij rejonòv ë teritorium vëstãpòvanjò lokalnëch kùltur) më bë mòglë tak nazvac vszëtkjih

mjeszkańców szlōskjégò wojewòdztwa, co czāsto sā dziejò v woglovòpòlskich mèdialnèch przekazach. Jednak kjěj mĕ dómĕ bōczenjĕ na historĕjò szlōskjĕ zemje ě mjen-jajōcĕ sā wob staleca demògraficznĕ varĕnkji, mĕ wuzdrzimĕ, że takò definicjĕj je falszĕwò, bò pòmijjò kwestijā samòjidentifikacjĕj jednostkji, tĕj jĕ jindivĭdualnĕ nòrodnĕ/etniczcnĕ pòczĕcĕ. Przez mnogjĕ nòtĕrnĕ bōgastva ě mòznosc letkjégò nalĕzenjò robòtĕ, Szlōsk vjedno przĕcigòt do se lĕdzi z cavnĕ Europĕ. Czāstĕ mjigracjĕj lĕdztva cignātĕ za sobò kùlturnò rozmajitosc, a elementĕ kùltur przĕbĕczòv, nòprzòd cĕzĕ autochtonòm, z czasā (przez mechanizm adaptacjĕj) sā stòwałĕ dzĕlā kùlturnégò land-szaftù tĕ zemje.

Rozvjicĕ mjast na Szlōskù doprowadzĕto do rozvjicò hańdlù – wosoblĕvje tegò, jakji sā wodbivòt przez wodā. V 14. stolecim Vrocłòv, stolĕca Szlōska, vszed do tĕ nòvjkszĕ hańdlòvĕ worganizacjĕj v Europje – Hanzĕ. Pravnò samòbĕtnosc szlōskjich ksāztv ě przĕnòleznòta do federacijnĕ wunjijĕ państv Kòronĕ sv. Vactava spròvjaťĕ, że Szlōsk dlò vjele lĕdzi bĕt atrakcijnim mòlā do žĕcò ě rozvjicò sā. Pòzdnjĕszĕ staleca ě tragicznò dlò całĕ Europĕ stalatnò wojna nje strzimaťĕ napĕtvù jimjigrāntòv, a navetka jen przĕrĕchlĕťĕ.

Dzāka rozvjicĕmù jindustrijĕ ě plĕnòcim z tĕ przicĕznĕ vzòtkòm Szlōsk chùtkò sā stòt na svòj òrt przĕstanjò ě dlò tĕch chcòcĕch sā zbògacĕc na hańdlù abò jindustrijĕ, ě tĕch, jakji prosto szúkalĕ za robòtò. Jimjigracjĕj cĕzozemczikòv na Szlōsk nje przeszkòdzĕť mnogjĕ krĕvavĕ kònfliktĕ, takjĕ jak chòcle trzĕ szlōskjĕ wojnĕ abò austrĕjackò-prĕskò wojna wo domjinacjĕj v Njemjeckji Zdrzeszi. Svòj mòl – wokróm sòsadĕjōcĕch ze Szlōzòkami Czechòv, Njemcòv, Słòvòkòv czĕ Pòlòchòv – tú nalezlĕ tĕž mnogji przedstòvce židzkjégò spòla, emjigrancĕ z drĕgijich partòv Austro-Madžaròv ě jindustrialni robòtnjicĕ z Vjelgĕj Brĕtanijĕj. Jinvesticjĕj tú provadzĕľĕ jindustrialnjicĕ ze Sztĕcòv. To pravje na njejednakò etniczcnò sztruktura ě bòkadosc vjelekùlturnosce daťĕ realni grùnt pòd bŭdòvanĕj nòrodnégò pòczĕcò Szlōzòkòv v pòzdnjĕszym czasù.

Mùszi jednak stanòvjito pòdsztrichnòc, że szlōskò javernòta nje bĕta zbŭdòvònò jedúrno na zapòžĕczenjach z jinszych kùltúr. Javernòtovò apartnosc Szlōzòkòv sā sztòltova jú ve včasnych strzĕdnĕch vjekach v wobrĕmjim przĕnòleznòtĕ do Vjelgòmòravskĕj Zdrzeszĕ ě pòspòlnĕ worganizacjĕj spòlevégò žĕcò szlōskjich plemjòn. Fragmentĕ wumòcnjenjòv zlokalizòvònĕch na grańcach szlōskjich zĕm, takjich jak Szlōskjĕ Vaťĕ na Dòlnim Szlōskù (szlōskò-lŭžĕckò grańca) abò Dukt Worzłòvĕch Gn-jòzd (sistema pòlskich festingòv na pòlskò-szlōskji grańci), sò bezpòstrzĕdnim przikładā pòspòlnòtovégò ě njezanòlĕžnégò (apartnégò wod sòsadòv) charakterù szlōskjich zĕm. Njezanòlĕžnosc szlōskjich ksāztv ě wolnĕch stanòvĕch państv na Szlōskù mò svòje pòcvjrdzenjĕ ve vjele pravnĕch aktach z tamtegò czasù, jakjĕ je mòžno nalezc ě v szlōskjich, czeskich, czĕ njemjeckjich historicznych zdrojach. Njejednĕ wod njich sò wunikatòvĕ v kònteksce czasù, z jakjégò pòchòdajò (np. Zemskò Wordinacĕjò Wo-pòlskò-Racĕbòrskjégò Ksāztva, to znaczi dokùmant majòci pòznakji ě sztrukturā dzisd-njòvĕ kòstitucjĕj). Roscenjĕ nòrodnégò pòczĕcò (v dzisdnjòvim rozmjenjim) przĕszłò,

javerno jak kòl drëgkich nacji Vestrzédné Europě, wob Zimk Lédów v 19. stolecim, ě v Austrěji, ě v Krolevstvje Prës. Tedě sã pòjavijitë pierszé głose wo pòtrzébnosci pòwołanjò worganizacij abò jnstitucij, chtërně bë mjałë chronjic kùlturnò spòdkòvjiznã SzłŹŏkòv ě prava do samòstanovjenjò ě pjastovanjò wuživónégò jãzëka (a navetka kjile jãzëków). Pò zakùnczenjim I svjatové wojně ě przegranjim Njemjeckjégò Césarstva v szłŹskijch strzodovjiszczach nòrodnëch aktivjistów sã pòjavijitë jideja pòwołanjò samòstójné GórnoszłŹskjé Repùbliki, jakò svòjim teritorium bë wobjima pòrénkòvi part SzłŹska, vjele baržë kùlturno ě etnjiczno rozmajiti jak jegò zòpadni – njižnoszłŹskji – dzél. Szkòda, le në planë bëłë zarzúconé przez njezanòlëzné wod SzłŹŏkòv decizëje dobivajòcëch państw Ententë. Pòzdnjészë vëdarzenja (górnoszłŹskò domòcò wojna v Pòlsce znónò pòd mjonã III szłŹskjégò pòvstanjò, II svjatovò wojna ě aneksëjò vjikszosce SzłŹska przez PRL) do kùńca znijkvijitë realnò szansã SzłŹŏkòv na stvòrzenjé włòsnégò państwa, jaž pò dzisészë dzénj.

Dopjërze SzłŹŏcë mjeszkajò ě na terenie Pòlskjé Repùbliki, ě Czeskjé Repùbliki. Vedle slédné pòvszechné spjiskji z 2011 rokù na terenie Pòlskji mjeszkajò 847 tës. wobëvatelów, chtërni deklarëjò szłŹskò nòrodnosc. V wobrëmjim té lëczbë 471 tës. wobëvatelów deklarëjò dëbeltnò nòrodnosc (szłŹskò + jinszò), a 376 tës. vëbralë szłŹskò nòrodnosc jakò jedúrnò. V Czeskji Repùblice lëczba lëdzi deklarëjòcëch szłŹskò nòrodnosc to bëłë 12 tës. v tim jistnim roce. Wokróm apartné javernotë SzłŹŏcë majò též svój jãzëk (szl. *ślůnsko godka*), jakji stëchò grëpje słovjańskijch jãzëków, a též dva sztandardë zapjisù łacińskjim alfabëtã. Dzisòdnja szłŹskji jãzëk wuživò lëdztvò mjeszkajòcë ě v pòlskjim, ě v czeskjim parce SzłŹska. Vedle pòvszechné spjiskji RP z 2011 rokù szłŹskji jãzëk v domòcëch kòntaktach wuživajò przez 529 tës. wobëvatelów Pòlskji, z czegò 126 tës. wuživajò le blòs te jãzëka. Je vòrt spòmñòc, że pò 1945 rokù, kjëj vnetka cavni SzłŹsk sã nalòž v grańcach PRL, wuživk szłŹskjégò jãzëka bëł dłùgji czas zakòzóni v pùblicznim rëmje. Lëdze gòdajòci pò-szłŹskù bëłë represionovóni przez państwòvi aparat. Pòvszechnim zjavjiszczã bëła též rezignacëjò z wuczenjò szłŹskjégò jãzëka ě gòdanjò v tim jãzëkù v kòntaktach z dzecami, co mjało jim zazichrovac lepszì start v dozdrzelałim žëcim ě mòžnotã dobëcò lepszé edukacëje. Vjele starszich lëdzi do dzisò na rozmajiti òrt pòkazëje svój strach przed wuživkã szłŹskjégò jãzëka v pùblicznim rëmje, co sòm – jakò szłŹskji aktivjista – jò móg njé jeden ròž zmerkac v bezpòstrzédnëch gòdkach z njima. Baro czãsto je mòžno zmerkac zjavjiszcze przechòdanjò na szłŹskji jãzëk kòl starszich lëdzi dopjërze v sztòce zaczącò kònversacëje v tim jãzëkù. Czasã to sã zdòržò jaž pò kjile zdanjach vërzejtëch v szłŹskjim jãzëkù. To sã tikò zachtné vjikszosce lëdzi mjeszkajòcëch ve vjelgijch mjastach. Na vsach ě v mjasteczkach czãscé v mjedzëlëdzkijch kòntaktach je czëc szłŹskji jãzëk.

Wupòdk kòmùnisticznégò sistemù, a téj sistemòvé transfòrmacëje v Pòlsce zro-
bjiłë, co szłŹskji jãzëk dostòł vjikszi rúm do rozvjicò. Razã ze svòbòdò zdrëszanjò sã pòjavijitë sã z czasã pierszé worganizacëje, jakjë pòstulovatë wochronã szłŹskjé javernotë ě animacëjò lokalné kùlturë a rozvjicé szłŹskjégò jãzëka. Mjimò tegò situacëjò

szlŏskjégò jãzëka ò szlŏskjé javernoté z perspektivé prava RP dërch nje je wunormòvòno. Strzodovjiszcza szlŏskjich aktivjistów wod vjele lat majō starã wo wuznanjé szlŏskjégò jãzëka za rejonalni jãzëk przez pòselskjé projekté tikajócé sã zmané wustavù wo nôrodných a etnjiczných mjészëznach. Nódto v 2014 rokù dzãka jiniciativje strzodovjiszcza szlŏskjich aktivjistów bëtë pòzebróné przez 140 tës. pòdpjisów pòd wobëvatelskijm projektã wustavù, jakji bë vpjisovòt Szlŏzòkòv na spjiskã etnjiczných mjészëznów v Pòlsce. Szkòda, le vszëtkji donëchczasové projekté tikajócé sã prawnégò wuznanjò szlŏskjégò jãzëka abò szlŏskjé nôrodnosce nje przeszłé fùl legislacijnégò procesù. V ti spravje vladze kònsèkventno wod 1989 rokù wodmòvjajò Szlŏzòkóm elementarných pravów v wobrëmjim wochroné jejich jãzëka a kùlturë.

Dopjérze szlŏskò kùltura sã rozvjijò v pjerszi rédze v gòrnoszlŏskijm parce Szlŏska. Na Dólnim Szlŏskù – przez nastãpstva II svjatovi wojné ò masové prsesedlenja – mòcno domjinëje pòlskò kùltura. Dzisészé mészlenjë Szlŏzòkòv wo Szlŏskù zavjérò v se elementé pamjãce wo dõvnim etosù žëcò Szlŏzòkòv skòncentrovònim vkòt chëczy ò robòtë (zvjijsza v cãzkji jindustrejji) v zestavjenjim z próbò wodpòvjesce na dzisdnjové tòkle žëcò mjeszkañców Szlŏska (takjé jak trobel czëstégò lëftù abò zmjana v pòdëndzenjim do robòtë ò samégò gòspòdarczégò mòdelù szlŏskjé zemje, pòdzeloné pòlskijimi administracijnëmi greñcami a téz europejskijimi eurorejonami). È chòcò kòmunism efektivno wodbjìt svój cëch na szlŏskji kùlturze, to młodi Szlŏzòcë majō starã przëvrocëc pamjãc wo dõvnim, vjelekùlturnim Szlŏskù, a za jednégo dopasovac jegò kùlturã do vëzvanjów 21. stalcò ò erë mòderných technologij. Przikładã tegò mòže bëc rozvjicé témovëch karnòlów pòpùlarizëjòcëch Szlŏsk przez spòlevé média (takjé jak YouTube) abò próbë przekładù klasiczných tekstów svjatové lëteraturë na szlŏskji jãzëk v cifrovi fòrmje (e-bookji pò-szlŏskù). Szlŏskòsc dlò vjele lëdzi je atrakcijò v pjerszi rédze dzãka jé wotemkłémù a tolerancijnémù charakterovi, a kùlturovò bòkadnosc, jakò dõvò Szlŏsk, pòdskòcò wutvòrców do artisticznégò rozvjicò, czegò przikładã sò prestiževé nòdgradë dlò architektonjiczných pròcovnjów ze Szlŏska abò mnogjé filmové festivale (Festiwal Kiloff, Cropp Kultowe), mùziczné (Rawa Blues Festival, Off Festival, Colours of Ostrava) abò z òrtù plasticzných kùñsztów (Art Naif Festiwal) ò teàtrù (Ars Cameralis, Interpretacje). Tím szlŏskòsc parlãczy v se to, co lokalné, z tím, co chòcò cëzé, dõvò mòžnotã jintelektualnégo a javernotovégò rozvjicò jednostkji.

Vëlemòvjanje

Tymoteusz Król (Tiöma fum Dökter)

Vëlemòvjanje sò njevjelgò etnjicznò grëpò, jakò mjeszkò v mjesce Vëlemòjce na pògrãnczim Szlŏzka ò Małopòlskji, v Vosvjãcëmskji Kòtlënje. Nen mòl bët wugrúntovòni v 13. stalcim wod wosadnjików ze zòpadné Europë. Ti przëvjezlé sobò svój germañskji